

ความแพร่หลายของเรื่องกาพย์

ชื่อ กาพย์ เริ่มเป็นที่รู้จักกันในหมู่คนไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เมื่อเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (กุ้ง) กวีเอกในสมัยนั้น ได้นำเรื่องราวบางตอนมาแต่งเป็นกาพย์เห่เรือ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กวีเอกในสมัยนั้นคือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้นำเรื่องกาพย์มาแต่งใหม่โดยแต่งเป็นกลอนสุภาพง่าย ๆ ทำให้ชื่อกาพย์ยิ่งเป็นที่รู้จักมากขึ้น แม้ในปัจจุบันชื่อกาพย์ ก็ยังเป็นที่ยกย่องกันอยู่ทั่วไป ในแง่ที่ว่า เป็นตัวอย่างของหญิงเฒ่าผู้มักมากในกาม เรื่องราวของนางกาพย์ ได้แต่งเป็นวรรณกรรมทั้งในรูปแบบร้อยแก้วและร้อยกรองมีปรากฏหลายส่วน

ในภาคกลางของประเทศไทยปรากฏว่าเรื่องกาพย์มีความแพร่หลายมากที่สุด เพราะมีปรากฏในรูปแบบกลอนอ่าน 4 ส่วน ชาคก 3 ส่วน กลอนบทละคร 3 ส่วน กาพย์เห่เรือ 2 ส่วน เพลงกล่อมเด็ก 2 ส่วน กลอนสัทวา บทมโหรี แผลเครื่องเล่นมหาชาติ บทเห่กล่อมพระบรรทม คำฉันท์ กลอนสวด และลิลิต อย่างละ 1 ส่วน แต่ที่รู้จักกันดีคือ กาพย์คำกลอน ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) รวมทั้งกาพย์เห่เรือตอนพญาครุฑลักพานางกาพย์ ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (กุ้ง) ซึ่งทำให้ชื่อกาพย์เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปจนในปัจจุบันนี้

ภาคตะวันออกของไทย มีเพียงบทกล่อมเด็กเรื่องกาพย์เพียงส่วนเดียวเท่านั้น และเนื้อหาก็นำมาจากกาพย์คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

ภาคใต้ของไทย เรื่องกาพย์ที่เผยแพร่ในภาคนี้มีเพียง 2 รูปแบบ คือ กลอนอ่านและเพลงกล่อมเด็ก สำหรับกลอนอ่านนั้นมีเพียง 1 ส่วนและเป็นส่วนเดียวกันกับ กาพย์คำกลอน ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สันนิษฐานว่าได้ต้นฉบับไปจากภาคกลางของไทยนั่นเอง ส่วนบทกล่อมเด็กนั้น ภาคใต้มีจำนวน 8 บท ด้วยกัน

ในภาคเหนือของไทยไม่ปรากฏว่ามีวรรณกรรมเรื่องกาพย์ ผู้วิจัยได้สอบถามไปยังอาจารย์บาดี พุทธรักษา แห่งสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เกี่ยวกับเรื่องกาพย์ในภาคเหนือ ได้รับคำชี้แจงว่า แต่เดิมเข้าใจว่าเรื่องพรหมทัตหน้าแว่นเป็นเรื่องกาพย์ ครั้นได้ปริวรรตแล้วปรากฏว่าไม่ใช่เรื่องกาพย์ และได้สำรวจวรรณกรรมภาคเหนือแล้วก็ไม่พบว่ามีเรื่องกาพย์เลย¹

ส่วนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็เช่นเดียวกับทางภาคเหนือ ผู้วิจัยได้สอบถามไปยังพระอธิการวัชร วัชรมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม ท่านกล่าวว่า นิทานเรื่องกาพย์นั้นทางภาคอีสานไม่มี² และอาจารย์จารุวรรณ ชรรณวัตร ก็ได้กล่าวเพิ่มเติมว่าการที่ภาคอีสานไม่มีวรรณกรรมเรื่องกาพย์ อาจจะเป็นเพราะเนื้อหาของเรื่องผีนาคของท้องถิ่นก็เป็นได้³

วรรณกรรมร้อยแก้วเรื่องกาพย์

เรื่องกาพย์ที่แต่งเป็นร้อยแก้วได้แก่ ซาคก⁴ ในพระไตรปิฎก ซึ่งมีด้วยกัน 3 เรื่อง คือ กากาติซาคก สุตันธิซาคก และ ญาณซาคก ซาคกแต่ละเรื่องมีจุดมุ่งหมาย รูปแบบ และผู้แต่งเหมือนกัน แต่แตกต่างกันในด้านเนื้อเรื่อง

ผู้แต่ง

ซาคกในพระไตรปิฎก มีลักษณะเป็นคาถาภาษาบาลีสั้น ๆ จะมีเนื้อเรื่องบ้างก็เป็นเพียงร้อยแก้วสั้น ๆ จึงมีการแต่งหนังสือขึ้นเพื่ออธิบายความในคาถาของนิบาตซาคก

¹จดหมายถึงผู้วิจัย ลงวันที่ 23 มิถุนายน 2525.

²จดหมายถึงผู้วิจัย ลงวันที่ 25 กรกฎาคม 2526.

³จดหมายถึงผู้วิจัย ลงวันที่ 10 สิงหาคม 2526.

⁴คู่อธิบายเกี่ยวกับซาคกโดยสังเขปในภาคผนวก ก.

ให้เข้าใจเรื่องราวชัดเจนขึ้นเรียกว่าอรรถกถาชาดก ตามทีศนะเดิมเชื่อถือกันสืบต่อ
มาว่า อรรถกถาชาดกเป็นผลงานของพระพุทฺธโฆษาจารย์ พระอรรถกถาจารย์ที่มีชื่อ
เสียงที่สุด ท่านได้รจนารขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 10-11¹

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

นิทานชาดกส่วนใหญ่เป็นนิทานเก่าแก่ซึ่งเล่าสืบกันมาช้านาน เมื่อพระพุทฺธเจ้า
หรือพระสาวกต้องการสั่งสอนข้อธรรมะให้เข้าใจชัดเจน ก็จะนำนิทานมาคิดแปลงให้
เข้ากับข้อธรรมะที่ต้องการสอน ดังพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "...เมื่อพระพุทฺธเจ้าทรงแสดงธรรมถึงที่ควรจะให้ความชัดเจนด้วย
ชกนิทานมากล่าว ก็ชักมาสาธกให้ความกระจ่างขึ้นว่า คำที่แสดงโดยวิธีนี้เรียกว่าชาดก"²
ทั้งนี้เพราะคนเรามีปัญญาแตกต่างกัน บางคนเข้าใจได้โดยง่าย แต่บางคนไม่อาจเข้าใจ
ได้ จึงต้องใช้นิทานเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจได้ชัดเจนขึ้น ชาดกจึงเป็นเครื่องมือใน
การสั่งสอนธรรม ทั้งกถาชาดก สุตตันตชาดก และกุณฺดาชาดก ต่างก็เป็นชาดก จึง
มีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้อธิบายเปรียบเทียบข้อธรรมะให้เข้าใจเช่นกัน

รูปแบบการแต่ง

ชาดกทั้ง 3 เรื่อง คือ กถาชาดก สุตตันตชาดก และกุณฺดาชาดก แต่งเป็น
ร้อยแก้วมีคาถาแทรก ประกอบด้วย 5 ส่วน ตามลักษณะองค์ประกอบของอรรถกถาชาดก
โดยทั่วไป ดังนี้

ก. ปัจจุบันวัตถุ หมายถึงเรื่องราวปัจจุบันในสมัยพุทธกาล เป็นการ
อารัมภบทโดยการอ้างว่า เรื่องที่จะเล่านั้นใครเป็นผู้เล่า เล่าให้ใครฟัง เล่าที่ไหน
เล่าเมื่อไรและทำไมจึงเล่า

¹ฐานิสร์ ชาคริตพงศ์, "ความรู้เรื่องชาดก" อักษรสาร (พระนคร :
โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 31.

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชวิจารณ์ว่าด้วย
นิทานชาดก" ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5. (นครหลวง : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการ
คณะรัฐมนตรี, 2517), หน้า 17.

ข. อศิวัตถุ หมายถึงส่วนที่เป็นเนื้อเรื่องหรือตัวนิทานชาคกแท้ เป็นนิทานที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่า มีเนื้อเรื่องสอดคล้องกับปัจจุบันวัตถุซึ่งเป็นมูลเหตุรายละเอียดช่วงนี้ถือเป็นส่วนสำคัญ เพราะประกอบด้วยคติธรรมหรือสุภาษิตที่เป็นคำสอนให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนา เนื้อหาของอศิวัตถุส่วนใหญ่มาจากนิทานเก่าแก่ และได้นำมาเปรียบเทียบคติคำสอนเพื่อให้ผู้อ่านฟังได้เข้าใจในข้อธรรมะง่ายขึ้น

ค. คาถา เป็นส่วนหนึ่งในอศิวัตถุ เป็นข้อความเดิมที่มีปรากฏในนิบาตชาคกในพระไตรปิฎก ซึ่งพระอรธรรถกถาจารย์ผู้รจนารถกถาชาคกคงไว้เสมือนเป็นหัวใจสำคัญของเรื่องหรือเป็นสุภาษิต

ง. ข้อความวิจารณ์ไวยากรณ์และถ้อยคำของคาถา เป็นการอธิบายความของคาถาเพื่อให้ได้ความสมบูรณ์เข้าใจง่ายขึ้น

จ. สโมชาน เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการแต่งอรธรรถกถาชาคก หลังจากเล่าเรื่องอศิวัตถุจบแล้วก็มี การแสดงเรื่องการกดับชาติ ซึ่งเป็นการเชื่อมอศิวัตถุกับปัจจุบันเข้าด้วยกัน โดยระบุว่าบุคคลใดในอศิวัตถุเป็นใครในสมัยพุทธกาล

เนื้อเรื่อง

ชาคกแต่ละเรื่องมีเนื้อเรื่อง ดังนี้

กาทาคิชาคก

กาทาคิชาคก เป็นชาคกลำดับที่ 7 ของกฐินุสกวรรค จตุกกนิบาต แห่งขุนทกนิกาย ปรากฏเนื้อเรื่องในอรธรรถกถาชาคกเป็นลำดับที่ 327 เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่พญาครุฑแปลงกายเป็นมนุษย์มาเล่นสกากับพระเจ้าพรหมทัตแล้วลอบลักพานางกาทาคิไปสมสู่ ณ วิมานนิมพลีที่เชิงเขาพระสุเมรุ พระเจ้าพรหมทัตใช้คนชรรพออกติดตามคนชรรพจึงแอบนั่งอยู่ในระหว่างปีกของพญาครุฑไปจนถึงวิมานนิมพลีและได้สมสู่กับนางจนกระทั่งถึงคนชรรพก็คิดหนีขับเพลิงแสดงนัย จนพญาครุฑได้ทราบความจริงจึงนำนางกาทาคิมาถวายคืน

สุสันธิชาตก

สุสันธิชาตก เป็นชาตกลำดับที่ 10 ของมณีคุณทวารวศ ปรากฏนิบาตแห่ง
 ชุททกนิกาย ปรากฏเนื้อเรื่องในอรรถกถาชาตกเป็นลำดับที่ 360 เนื้อเรื่องเริ่มตั้ง
 แต่พญาครุฑแปลงกายเป็นมนุษย์มาเล่นสากกับพระเจ้าคัมพรราช แล้วลอบลักนางสุสันธิ
 มเหสีไปสมสู่ ณ วิมานนิมพิล บนเกาะเสรัมมะ พระเจ้าคัมพรราชใช้ให้คนขรรพติดตาม
 คนขรรพออกค้นหาตั้งแต่หมู่บ้านริมประตูพระนครจนบรรลุถึงท่าเรือชื่อภารุกัจฉะ จึงขอ
 อาศัยเรือพ้อค้าเดินทางต่อไป ระหว่างทางเรืออับปางคนขรรพเกาะแผนกระดานลอย
 ตามกระแสคลื่นไปจนถึงเกาะเสรัมมะ ได้พบและสมสู่กับนางสุสันธิ จนกระทั่งถึงคนขรรพ
 คิดพิณขับ เพลงแสดงนัยให้พญาครุฑทราบความจริงแล้วพานางมาถวายคืน

กษณชาตก

กษณชาตก เป็นชาตกลำดับที่ 4 ของอัสติคินิยาต แห่งชุททกนิกาย ปรากฏ
 เนื้อเรื่องในอรรถกถาชาตกเป็นลำดับที่ 536 ในกษณชาตกกล่าวถึงเรื่องราวของนาง
 กากิไว้เพียงสั้น ๆ ว่า "นางเทวีนามว่ากากวันตี อยู่ในท่ามกลางสมุทรเป็นภรรยาของ
 ท้าวชวไนยพญาครุฑ ได้กระทำอันลามกกับภูเวรุผู้เจนจบการพ้อน"¹ และอีกตอน
 หนึ่งว่า "อัสติคินิยาตในเรื่องที่สอง มีพรรณนาไว้แล้วในอรรถกถาแห่งกากวันตีชาตก
 ในจตุกกนิบาต"² ดังนั้นความหมายว่าเรื่องราวของนางกากวันตีในกษณชาตกเป็น
 เรื่องเดียวกับนางกากาติในกากาติชาตก นั้นเอง

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹"กษณชาตก", พระคัมภีร์ชาตกแปลฉบับ ส.อ.ส. เล่ม 16
 (พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์ศรี, 2493), หน้า 216.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 226.

วรรณกรรมร้อยกรองเรื่องกาพย์

เรื่องกาพย์ที่เป็นร้อยกรองปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ คือ

1. กลอน
2. กาพย์
3. คำฉันท์
4. กลอนสวด
5. ลิลิต

1. รูปแบบที่เป็นกลอน

ในการศึกษาเรื่องกาพย์ที่มีรูปแบบเป็นกลอนนั้น ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 6 ประเภท ดังนี้

- ก. กลอนอ่าน
- ข. กลอนบทละคร
- ค. กลอนสักวา
- ง. บทมโหรี
- จ. แคล่เครื่องเล่นมหาชาติ
- ฉ. เพลงกล่อมเด็ก
- ก. กลอนอ่าน

เรื่องกาพย์ที่เป็นกลอนอ่านมีมากกว่าเรื่องกาพย์ที่ปรากฏในรูปแบบอื่น ๆ เมื่อพิจารณาเนื้อความแล้วเห็นว่าอาจแบ่งเป็นส่วนต่าง ๆ ได้ 4 ส่วน ดังนี้

1) ส่วนที่ 1 เป็นส่วนที่น่าจะเป็นที่รู้จักและนิยมกันอย่างแพร่หลายมากที่สุด เพราะปรากฏว่ามีฉบับซ้ำมากที่สุด แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

ก) ฉบับตัวเขียน มีจำนวนทั้งสิ้น 17 เล่มสมุดไทย ได้แก่กาพย์กลอนอ่าน (กาพย์คำกลอน) เลขที่ 1, 3-14, 19, 20/1 และ 20/3 ตู้ 115 ชั้น 5/5 มัดที่ 1 และ 2¹

¹ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข.

ข) ฉบับตัวพิมพ์ ได้แก่ กากีคำกลอน ซึ่งกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้มอบให้นายหริศ เรืองฤทธิ์ ตรวจสอบชำระวรรณคดีเรื่องนี้กับฉบับสมุดไทยที่เก็บรักษาไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติ และอนุญาตให้ผู้สนใจจัดพิมพ์เป็นเล่มเผยแพร่หลายครั้ง¹

ผู้แต่ง เจ้าพระยาพระคลัง (หน)

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

ผู้แต่งได้แสดงจุดมุ่งหมายตลอดจนที่มาของเรื่องไว้ตอนต้นว่า
จักกล่าวอดีตนิทานแต่ปางก่อน

เมื่อครั้งองค์สมเด็จพระชินวร	ยังดิญจรแสดงหาโพธิญาณ
เสวยชาติเป็นสฤณพระยานก	จึงชักเรื่องชาคกมาบรรหาร
หวังแสดงแห่งจิตหญิงพาล	ให้ชายชาญรู้เชิงกษัตริย์ ²

รูปแบบการแต่ง

กากีกลอนอ่านส่วนวนนี้ แต่งด้วยกลอนตลาดชนิดที่เรียกว่า กลอนนิยาย³ ขึ้นต้นด้วยวรรครับ⁴ และจบด้วยคำว่า เอย คล้ายลักษณะกลอนเพลงยาว

¹ เจ้าพระยาพระคลัง (หน), วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน), พิมพ์ครั้งที่ 3 (นครหลวงฯ : แพร่พิทยา, 2525), หน้า (3)-(4).

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

³ กำนัย ทองหล่อ อธิบายว่ากลอนตลาดมีลักษณะเหมือนกลอนสุภาพในบทหนึ่ง ๆ จะมี 2 บาท เรียกว่า บาทเอกและบาทโท ในบาทหนึ่ง ๆ แบ่งเป็น 2 วรรค คือ วรรคสดับ วรรครับ ในบาทเอก วรรครองและวรรคส่ง ในบาทโท ไม่กำหนดคำตายตัวในแต่ละวรรคและมีสัมผัสบังคับเช่นเดียวกับกลอนสุภาพ แบ่งได้เป็น 4 ชนิดคือ กลอนเพลงยาว กลอนนิราศ กลอนนิยาย และกลอนเพลงปฏิพากย์ (กำนัย ทองหล่อ, หลักภาษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร : รวมสาส์น, 2515), หน้า 571.)

⁴ มีนิทานคำกลอนบางเรื่อง ขึ้นต้นด้วยวรรคสดับ คือ วรรคแรกของบท เช่น เรื่องโคบุตร ขึ้นต้นว่า "จะรำปางนางสวรรค์เสวยสุข อยู่ปรากฏมุขพิมานสโมสร
เผยพระแกลแลดูแดนดินคอน เห็นไกรสรตลอดดูในนิมวา"

เนื้อเรื่อง

กาทีกกลอนอ่านส่วนวันที่ 1 คำเป็นเรื่องตามกาทีกาติชาคกและสุสันชีชาคก แต่มีรายละเอียดของเนื้อเรื่องมากกว่า เริ่มตั้งแต่พญาครุฑแปลงกายเป็นมนุษย์มาเล่นสกาภิกับพระเจ้าพรหมทัต แล้วลอบลักนางกาทีกีไปสมสู่ ณ วิมานฉิมพลี จนถึงพญาครุฑนำนางกาทีกีมาส่งคืนและพระเจ้าพรหมทัตสั่งให้ลอยแพนางไป

ผู้วิจัยพบว่า ในจำนวนกลอนอ่านส่วนวันที่ 1 ฉบับตัวเขียนทั้ง 17 เล่ม นั้น มีอยู่ 2 ฉบับที่มีเนื้อเรื่องเพิ่มต่อไปจากเล่มอื่น ๆ คือ เพิ่มบทคร่ำครวญของนางกาทีกีมาในแพ ได้แก่กลอนอ่านเลขที่ 4 และ 14 เนื้อเรื่องที่เพิ่มเข้ามานั้นเป็นการคร่ำครวญแสดงความอาลัยพระราชวังที่เคยอยู่และความสุขที่เคยมี ผู้วิจัยคิดว่าน่าจะมีการคัดลอกต้นฉบับแล้วผู้คัดลอกได้เพิ่มบทคร่ำครวญเข้าไป เพื่อแสดงความสามารถในเชิงประพันธ์ของตัวเองบ้าง

- 2) ส่วนวันที่ 2 มีเพียงฉบับตัวเขียน ได้แก่ กลอนอ่านเลขที่ 2 คู่ 115 ชั้น 5/5 มัด 1 ได้จากกองเลขาธิการคณะรัฐมนตรี และเลขที่ 15-19 คู่ 115 ชั้น 5/5 มัด 2 เจ้าพระยามุขมนตรีมอบให้หอสมุดแห่งชาติ พ.ศ. 2473

รูปแบบการแต่ง

ใช้คำประพันธ์ประเภทกลอนตลาด เช่นเดียวกับส่วนวันที่ 1

เนื้อเรื่อง

กาทีกกลอนอ่านส่วนวันที่ 2 เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่พญาครุฑแปลงกายเป็นมนุษย์มาเล่นสกาภิกับพระเจ้าพรหมทัต แล้วลักพานางกาทีกีหนีไปสมสู่ที่วิมานฉิมพลี จนถึงพระเจ้าพรหมทัตให้ลอยแพนางกาทีกี แล้วนายพานิชและนายโจรป่าพานางกาทีกีไปเป็นเมีย

ผู้แต่ง

ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

3) ส่วนที่ 3 เป็นส่วนที่ได้จากท้องถิ่น แบ่งออกเป็น 2 ฉบับ คือ

ก) ฉบับที่ 1 ได้แก่ กากีคำกลอนที่ได้จากจังหวัดเพชรบุรี ต้นฉบับเรื่องกากีสำนวนนี้เป็นสมุคไทยขาว เขียนด้วยอักษรไทย เส้นหมึก อาจารย์ล้อมเพ็งแก้ว ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูเพชรบุรี กล่าวว่า ได้ต้นฉบับจากนายช.เอช่วยบำรุง บรรณาธิการหนังสือสารานุกรม เมื่อ พ.ศ. 2508 ต่อมาอาจารย์ล้อมได้จัดพิมพ์เผยแพร่โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเสนอเรื่องกากีสำนวนนี้ และเพื่อประกาศหาเนื้อเรื่องตอนต้นที่ขาดหายไป

ผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

ผู้แต่งได้แสดงจุดมุ่งหมายในการแต่งว่า เพื่อให้เป็นบทเรียนสอนใจไม่ให้ประพฤติดีในกาม เช่นนางกากี นอกจากนี้ผู้แต่งได้ออกตัวว่าไม่สันต์ดีในการประพันธ์และขอร้องให้ผู้อ่าน อ่านหนังสือนี้ด้วยความระมัดระวัง

รูปแบบการแต่ง

ใช้คำประพันธ์ประเภทกลอนเช่นเดียวกับส่วนที่ 1 แต่เนื่องจากว่าเนื้อเรื่องตอนต้นขาดหายไปจึงไม่สามารถบอกได้ว่าเริ่มเรื่องด้วยวรรคดับหรือวรรครับ จบด้วยคำว่า เอย เช่นเดียวกับนิทานคำกลอนทั่วไป

เนื้อเรื่อง

ต้นฉบับที่มีอยู่มีเนื้อเรื่องตั้งแต่คนธรรพ์คิดพิณขับ เพลงแสดงนัย จนพญาครุฑทราบความจริง จึงนำนางมาส่งคืนและพระเจ้าพรหมทัตส่งให้เอานางกากีไปลอยแพ

ข) ฉบับที่ 2 ได้แก่ กากีกลอนอ่านที่ได้จากภาคใต้ กากีกลอนอ่านฉบับนี้ ผู้วิจัยได้มาจากสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา เป็นสำเนาเอกสารที่นายสุจินต์ อัยคำ นิสิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา คัดลอกไว้จากต้นฉบับที่เป็นหนังสือบุคชาวจากอำเภอธนบุรี จังหวัดนครศรีธรรมราช

รูปแบบการแต่ง

แต่งด้วยกลอนตลาดเช่นเดียวกับสำนวนที่ 1

เนื้อเรื่อง

ผู้วิจัยพบว่าเนื้อเรื่องกาพย์กลอนอ่านฉบับนี้ เป็นสำนวนเดียวกับกลอนอ่านสำนวนที่ 1 จึงอาจเป็นไปได้ใน 2 กรณีว่า กวีทางใต้ได้มาคัดลอกต้นฉบับกลอนอ่านสำนวนที่ 1 แล้วนำไปเผยแพร่ที่ภาคใต้ หรือมีจะนั้นก็มีการนำกลอนอ่านสำนวนที่ 1 ไปเผยแพร่และกวีทางใต้ได้คัดลอกไว้ เพื่อให้เรื่องกาพย์เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายโดยทั่วไป

4) สำนวนที่ 4 แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

ก) ฉบับตัวเขียน ได้แก่ กลอนอ่านเลขที่ 20 คู่ 115 ชั้น 5/5 มัคที่ 2 นางเครือวัลย์ เทพหัสดินทร์ฯ มอบให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ กันยายน 2475

ข) ฉบับตัวพิมพ์ กาพย์กลอนอ่านสำนวนนี้ นายตำรา ณ เมืองใต้ นำมาจัดพิมพ์เป็นเล่มเพื่อเผยแพร่ร่วมกับกาพย์กลอนอ่านสำนวนที่ 1 และสำนวนของนายตำรา ณ เมืองใต้ โดยใช้ชื่อว่า กาพย์ (สามโวหาร)

ผู้แต่ง

นายโชติ มณีรัตน์

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

ผู้แต่งมิได้แสดงจุดมุ่งหมายในการแต่งอย่างชัดเจน บอกแต่เพียงว่า "ฉันผู้ต่อแค้นความตามประโยชน์ ชื่อว่าโชติมณีรัตน์พึงหัดสอน"¹ แต่ นายตำรา ณ เมืองใต้ ได้แสดงความคิดเห็นว่า ผู้แต่งเห็นว่าการลงโทษกาพย์โดยการลอยแพค่อนข้างทารุณ จึงแต่งเรื่องกาพย์ต่อไปใหม่ให้นางกาพย์มีความสุข²

¹ นายตำรา ณ เมืองใต้ (รวบรวม), กาพย์ (สามโวหาร). . . , หน้า 69.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

รูปแบบการแต่ง

แต่งด้วยกลอน เช่นเดียวกับสำนวนที่ 1 แต่ขึ้นต้นด้วยวรรคสี่

เนื้อเรื่อง

กาที่กลอนอ่านสำนวนที่ 4 มีเนื้อเรื่องตั้งแต่นางกาที่ถูกกลอยแพไป นายพานิช มาพบรับเอาไปเป็นภรรยา ต่อมานางตกเป็นภรรยาโจรป่าและทำวทรวงศ์กษัตริย์เมือง อภัยสาวิ จนถึงพระเจ้าพรหมทัต (นาฏกุเวร) มาทำวทรวงศ์ตายและรับนางกาขึ้นมา เป็นอัครมเหสี

ข. กลอนบทละคร

เรื่องกาที่เป็นกลอนบทละครยังไม่มีพิมพ์เป็นเล่ม ต้นฉบับซึ่งรวมอยู่ใน หมูกลอนบทละครในหอสมุดแห่งชาติ เป็นฉบับตัวเขียนจำนวน 3 เล่มสมุดไทย แบ่งเป็น 3 สำนวน ดังนี้

สำนวนที่ 1 ได้แก่ กลอนบทละครเรื่องกาที่เล่ม 1 เลขที่ 41 ตู้ 114
ชั้น 5/2 มัคที่ 2 ได้จากกองการสังคีตเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2489

สำนวนที่ 2 ได้แก่ กลอนบทละครเรื่องกาที่เล่ม 1 เลขที่ 42 ตู้ 114
ชั้น 5/2 มัคที่ 2 ได้จากกองการสังคีตเมื่อ 4 กุมภาพันธ์ 2489

สำนวนที่ 3 ได้แก่ กลอนบทละครเรื่องกาที่เล่ม 1 เลขที่ 43 ตู้ 114
ชั้น 5/2 มัคที่ 2 พระองค์เจ้าสุทาสวรรค์ประทานหอสมุดแห่งชาติ สก 131

กลอนบทละครทั้ง 3 สำนวนมีจุดมุ่งหมาย รูปแบบ และผู้แต่ง เหมือนกัน แต่ต่างกันที่เนื้อเรื่อง

ผู้แต่ง

กลอนบทละครทั้ง 3 สำนวนไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

สันนิษฐานว่าใช้เป็นบทละคร แต่จะเล่นคราวใดนั้นไม่อาจทราบได้

รูปแบบการแต่ง

บทละครเรื่องกาภิกทั้ง 3 ส่วนวน แต่งด้วยกลอนบทละคร ลักษณะกลอนที่ใช้คล้ายกลอนสุภาพแต่ไม่เคร่งครัด เรื่องจำนวนคำในแต่ละวรรค วรรคหนึ่ง ๆ ใช้ได้ตั้งแต่ 6-9 คำ แต่ที่นิยมมักเป็น 6 หรือ 7 คำ เพราะเข้าจังหวะและทำนองร้องได้ดีกว่า มีการกำหนดเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์กำกับไว้ตามแบบบทละครทั่ว ๆ ไป นอกจากนี้บางแห่งมีจำนวนคำกลอนในตอนนั้น ๆ กำกับไว้เช่นกัน และถ้ามีบทเจรจาแทรกก็ใส่คำว่า "เจรจา" ไว้ตอนท้ายของตอนนั้น ๆ

นอกจากจะมีกลอนบทละครแบบธรรมดาทั่ว ๆ ไปแล้ว ในบทละครเรื่องกาภิกยังมีคำประพันธ์ทั้งแปลกแทรกอยู่ 1 ตอนคือ ขึ้นต้นบทเหมือนบทคอกสร้อย วรรคที่ 2 มี 6-7 คำ แล้ววรรคต่อไปมีวรรคละ 4 คำ มีลักษณะสัมผัสเหมือนกลอนสุภาพ ข้อความตอนนี้เป็นตอนพระเจ้าพรหมทัตหลงคิดนางกำนัลเป็นกาภิก เมื่อรู้ว่าไม่ใช่ก็ฉวยไม้ไล่ตี ดังตัวอย่าง

อ้อเอ๋ยอ้อสนม
เนียนมมิงยาน
มาทำสอพลอ
อุบาทว์ชาติไพร

กูไม่นิยมที่จะสมาน
กูรำคาญใจ
ล่อพุดาไร
กูไม่โยคี

ทรงเดช
ข้าขอชีวี
พวคนางกำนัล
วังหน้าผานฟ้า

พระจงโปรดเกศเกศ
ผู้มีเมตตา
โศกสันโสกา
สิบลาหลบไป¹

¹กลอนบทละคร, เลขที่ 42 ๓ 114 ชั้น 1/2 มัคที่ 5/1

เนื้อเรื่อง

กลอนบทละครแต่ละส่วนนี้มีเนื้อเรื่อง ดังนี้

ส่วนที่ 1 กลอนบทละครส่วนนี้มีเนื้อเรื่องตั้งแต่พญาครุฑแปลงกายเป็นมาฆพรุปร่างมาเล่นสกากับพระเจ้าพรหมทัตและมีจิตปฏิพัทธ์นางกาก็มีเหสี จึงลอบลักพานางกาก็ไปสมสู่ที่วิมานฉิมพลี คนขรรพ์ออกติดตามจนพบและไค้นางเป็นภรรยา จนถึงคนขรรพ์ตีคัพพีชับ เพลงชมโฉมนางกาก็เยาะเย้ยเสียดสีพญาครุฑ

ผู้วิจัยคิดว่า กลอนบทละครเรื่องกาก็ส่วนที่ 1 นี้ น่าจะได้ต้นฉบับการแต่งจากกาก็คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพราะมีการดำเนินเรื่องคล้ายกัน นอกจากนี้ยังมีการยกคำประพันธ์ซึ่งเป็นบทขับร้องเยาะเย้ยเสียดสีพญาครุฑจากกาก็คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มาประกอบการดำเนินเรื่องด้วย

ส่วนที่ 2 กลอนบทละครส่วนที่ 2 มีเนื้อเรื่องตั้งแต่พระเจ้าพรหมทัตสั่งให้ป้าวประกาศหาคนมาเล่นสกาด้วย พญาครุฑแปลงกายเป็นมนุษย์มาเล่นสกาและได้ลอบลักพานางกาก็มีเหสีไปร่วมภิรมย์ที่วิมานฉิมพลีด้วยความเสนาหา คนขรรพ์รับอาสาออกติดตามและไค้นางเป็นภรรยา จนถึงพญาครุฑได้รู้ความจริงสิ้นทุกสิ่งจึงนำนางมาส่งคืน และพระเจ้าพรหมทัตบริภาษนาง

ส่วนที่ 3 กลอนบทละครส่วนที่ 3 มีเนื้อเรื่องตั้งแต่พระเจ้าพรหมทัตสั่งให้ป้าวประกาศหาคนมาเล่นสกา พญาครุฑแปลงกายมาเล่นสกาด้วย แล้วลอบลักนางกาก็ไปสมสู่ ณ วิมานฉิมพลี จนถึงพระเจ้าพรหมทัตคร่ำครวญถึงนางกาก็และโกรธเกรี้ยวขับไล่เหล่านางสนมกำนัลชุดมนุญวายุไปในปราสาท

ค. กลอนสักวา

เรื่องกาก็ที่นำมาแต่งเป็นกลอนสักวา ยังไม่มีการพิมพ์เป็นเล่มต้นฉบับในหอสมุดแห่งชาติเป็นฉบับตัวเขียนจำนวน 1 เล่มสมุดไทยได้แก่กลอนสักวาเรื่องกาก็และพระสมุทร เลขที่ 32 ฐ 113 ชั้น 5/4 มัคที่ 2 หอสมุดแห่งชาติชื่อเมื่อ

ผู้แต่ง

ไม่ปรากฏผู้แต่ง

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

สันนิษฐานว่าใช้ในการเล่นสัควา

รูปแบบการแต่ง

เรื่องกาพย์สำนวนนี้แต่งด้วยกลอนสัควา 1 บทมี 8 วรรค หรือ 4 คำกลอน จำนวนคำในวรรคหนึ่ง ๆ ประมาณ 6-9 คำ มีลักษณะสัมผัสคล้ายกลอนสุภาพ มีแบบ คำขึ้นต้นบทและลงท้ายโดยเฉพาะ กล่าวคือขึ้นต้นบทด้วยคำว่า สัควา และจบด้วยคำว่า เอย

เนื้อเรื่อง

ต้นฉบับสัควาเรื่องกาพย์เริ่มด้วยบทแจกตัวละคร จากนั้นก็กล่าวถึงพญาครุฑแปลงกายมาเล่นสกากับพระเจ้าพรหมทัต แล้วเกิดมีใจรักใคร่นางกาทิมเหสี จึงลอบลักพานางไปสมสู่ที่วิมานนิมพิลจนถึงนางกาทิมพุกจาหน่วงเหนี่ยวมิให้พญาครุฑกลับมาเล่นสกาที่เมืองพาราณสี

ผู้วิจัยพบว่ามีการคัดลอกกลอนสัควาเรื่องกาทิมพุกจาอยู่ 1 ตอน เป็นการ สดับบทระหว่างบทที่ 4 และ 5 * กล่าวคือในบทที่ 3 เมื่อพระเจ้าพรหมทัตแลเห็น มาณพท์ชวนให้เล่นสกาด้วยความเพลิดเพลิน ต่อด้วยบทที่ 4 ว่าเมื่อมาณพท์เห็นนางกาทิมก็ใจรักใคร่นางคิดจะพาไปอยู่ด้วยแล้วก็เดินออกจากลานสกา เมื่อถึงบทที่ 5 กลับกล่าวว่านางกาทิมทราบดีว่าพระเจ้าพรหมทัตเล่นสกาทียากรู้ว่าเป็นผู้ใดจึงมาแอบดู ครั้นเห็นมาณพท์มีจิตรักใคร่ เช่นกัน

ที่จริงควรจะเป็นว่าพระเจ้าพรหมทัตเล่นสกาอย่างเพลิดเพลินกับมาณพท์ 3 นางกาทิมทราบดีว่าเป็นผู้ใดจึงมาแอบดู ครั้นเห็นมาณพท์มีจิตรักใคร่ บทที่ 5 ฝ่ายมาณพท์เห็นนางกาทิมก็ใจรักใคร่ เช่นกันและคิดจะได้นำไปอยู่ด้วย

* ผู้วิจัยเรียกชื่อบทตามลำดับการดำเนินเรื่องในต้นฉบับสัควา เรื่องกาทิมพุกจา โดยถือเอาการเริ่มต้นด้วยคำว่า สัควา และลงท้ายด้วยคำว่า เอย เป็น 1 บท

บทที่ 4 ต่อจากนั้นเป็นเนื้อความใน บทที่ 6 ว่ามาจนพออกจากลานสภาแล้วคืนร่างเป็น
พระอรุณ. แสดงอนุภาพให้เกิดความมืดมิดแล้วอุ้มนางกาگیเหาะไป

ง. บทมโหรี แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือ

1) ฉบับตัวเขียน มีเพียง 1 เล่มสมุดไทย ปรากฏรวมอยู่ในหมู่กลอนอ่าน
เลขที่ 20 คู่ 115 ชั้น 5/5 มัดที่ 2 พระองค์เจ้านายรัศมีประทานหอสมุดแห่งชาติ
เมื่อ ร.ศ. 126

2) ฉบับตัวพิมพ์ ได้แก่

ก) บทมโหรีเรื่องกาگیชนิคระคาษผรั่ง เส้นพิมพ์ดีด เลขที่ 11 คู่ 114
มัดที่ 77/1 ซึ่งคัดจากฉบับตัวเขียนเมื่อ พ.ศ. 2467

ข) บทมโหรีเรื่องกาگیฉบับพิมพ์เป็นเล่ม ที่ใช้ในการทำวิจัยครั้งนี้ได้แก่
บทมโหรีเรื่องกาگی ซึ่งพิมพ์ร่วมกับบทมโหรีเรื่องอื่น ๆ ในหนังสือประชุมบทมโหรีกับ
อธิบายตำนานมโหรี ที่พิมพ์แจกในการกรณิพระราชทานมหาอำมาตย์โท พระยาจินดา-
ภิรมย์ราชสถาปติ เมื่อ พ.ศ. 2471

ผู้แต่ง

เจ้าพระยาพระคลัง (หน)

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

ใช้ขับร้องมโหรี

รูปแบบการแต่ง

ใช้คำประพันธ์ประเภทกลอน แต่ไม่เคร่งครัดเรื่องจำนวนคำในวรรค วรรค
หนึ่ง ๆ มี 7-9 คำ มีสัมผัสเช่นเดียวกับกลอนสุภาพ มีการกำหนดเพลงร้องในแต่ละ
ตอน เช่น พัดชา สีลากระหุ่ม เป็นต้น และมีจำนวนเลขกำกับจำนวนคำกลอนแต่ละ
ตอนไว้เช่นกัน

เนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องของบทมโหรีนี้ นำมาจากกวีคำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ดังที่วารี ศันตลากร ได้กล่าวไว้

ในผลงานประเภทกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เรื่องกวีคำกลอนเป็นผลงานที่มีชื่อเสียงมากที่สุดเพราะโวหารไพเราะ โดยเฉพาะพรรณนาโวหารนั้นวากยอกเขี่ยม เนื่องจากแต่งได้ไพเราะมากนี้เอง ในสมัยก่อนจึงมีผู้นิยมนำกวีคำกลอนไปใช้ร้องมโหรี¹

เนื้อเรื่องของบทมโหรี เริ่มตั้งแต่คนธรรพ์คิดพิณขับ เพลงชมโฉมนางกวีเยาะเย้ยเสียดสีพญาครุฑ จนถึงลอยแพนางกวีและนางกวีครวญมาในแพ

ผู้วิจัยพบว่าในเนื้อความส่วนที่เป็นบทครวญของนางกวีในฉบับตัวเขียน และฉบับตัวพิมพ์ชนิดกระดาษฝรั่งเป็นถ้อยคำอย่างเดียวกัน แต่ในฉบับที่พิมพ์เป็นเล่มกลับมีถ้อยคำแตกต่างออกไป สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า "ในการตรวจสอบชำระบทมโหรีนี้กับฉบับสมุดไทยเพื่อพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2471 ได้แก้ไขถ้อยคำตอนข้างท้ายตั้งแต่บทลอยแพกวีไปบ้าง แต่ก็คงความเดิมไม่เปลี่ยนแปลง"²

¹วารี ศันตลากร, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลีลาพิณฆ้องของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 21.

²สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมมโหรีกับอธิบายตำนานมโหรี, หน้า 63-4.

จ. แหล่งเครื่องเล่นมหาราช

แหล่งเครื่องเล่นมหาราช* ที่มีเรื่องกาก็ได้แก่แหล่งบายศรีกาก็ กัณฑ์มหาราช**

แหล่งบายศรีกาก็แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือ

1) ฉบับตัวเขียน ได้แก่แหล่งบายศรีกาก็ กัณฑ์มหาราช เลขที่ 41
 กุ 113 ชั้น 5/5 มัคที่ 3 หอสมุดแห่งชาติชื่อ พ.ศ. 2460

2) ฉบับตัวพิมพ์ ได้แก่

ก) บายศรีกาก็ เลขที่ 2 ชนิดกระดาษฝรั่ง เส้นพิมพ์ดีด กุ 113
 มัคที่ 34 หอสมุดแห่งชาติคัดลอกจากฉบับตัวเขียน

ข) บายศรีกาก็ (เครื่องเล่นมหาราช) ซึ่งนายหริศ เรื่องฤทธิ์ ได้
 ตรวจสอบชำระแล้วพิมพ์รวมเป็นเล่มเผยแพร่พร้อมกับแหล่งเครื่องเล่นมหาราชอื่น ๆ
 โดยใช้ชื่อหนังสือว่า ประชุมแหล่งเครื่องเล่นมหาราช¹

*ในการเทศน์มหาราชแต่ละกัณฑ์จะมีท่านองลีลาแปลก ๆ แตกต่างกันไป
 จึงทำให้มีการแทรกบทต่าง ๆ เข้ามาเพื่อเพิ่มความสนุกสนานครึกครื้นยิ่งขึ้น บทประกอบ
 เหล่านั้นเรียกว่าแหล่งนอกหรือแหล่งเครื่องเล่นมหาราช (ส่วนที่เป็นเนื้อเรื่องมหาราช
 เรียกว่าแหล่งใน) ในการเทศน์มหาราชกัณฑ์ก็มีแหล่งนอกนั้นมียู่เพียง 5 กัณฑ์คือ ชูชก
 มหากษัตริย์ กุมาร มัทรี และมหาราช และไม่ว่าจะจะเป็นแหล่งนอกกัณฑ์อะไร จะมีท่านอง
 และลักษณะกลอนอย่างเดียวกันหมด (อิงอร สุพันธ์วิเศษ, "สวด เทศน์-แหล่ง" วารสาร
 อักษรศาสตร์ 13 (กรกฎาคม, 2524), หน้า 35-39. และทิพวัน บุญวิระ, "แหล่ง
 เครื่องเล่นมหาราช" วารสารศิลปากร 22(กรกฎาคม, 2521), หน้า 57-73).

**เมื่อพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาได้พระราชนัดดาคือพระชาติและพระกัณฑ์สินธุ
 พระนคร จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการสมโภช ในการสมโภชนั้นจะต้องมีพิธีบายศรีจึงเกิด
 มีแหล่งนอกบายศรีขึ้นประกอบการเทศน์กัณฑ์มหาราชนี้.

¹หริศ เรื่องฤทธิ์, ประชุมแหล่งเครื่องเล่นมหาราช เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 2
 (พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, 2501), หน้า ก.

เหล่าบายศรีกาที่ทั้ง 2 กลุ่มมีจุดมุ่งหมาย รูปแบบ และผู้แต่งเหมือนกัน แต่เนื้อเรื่องมีรายละเอียดแตกต่างกันเล็กน้อย

ผู้แต่ง

ไม่ปรากฏว่าเหล่าบายศรีกาที่เป็นส่วนวนผู้ใดแต่ง นายหริศ เรื่องฤทธิ์ กล่าวไว้ว่า "เหล่าเครื่องเล่นต่าง ๆ ที่รวบรวมได้ในเวลานี้เป็นส่วนวนแต่งในรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 7 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์"¹

จุดมุ่งหมาย

เหล่าบายศรีกาที่เป็นบทประกอบที่แทรกเข้ามาเพื่อเพิ่มความสนุกสนานครึกครื้นในการเทศน์มหาชาติกัณฑ์มหาธาต

รูปแบบการแต่ง

เหล่าบายศรีกาที่แต่งด้วยกลอน จำนวนคำในวรรคหนึ่ง ๆ มี 3-8 คำ โดยถือเนื้อความและความไพเราะเป็นสำคัญ จบด้วยคำว่า นั้นเหล่าหรือนั้นแล

เนื้อเรื่อง

เหล่าบายศรีกาที่จับความเฉพาะตอนพญาครุฑอุ้มนางกาลีลงลอยชมธรรมชาติในป่าหิมพานต์ เขาพระสุเมรุ แล้วกลับไปวิมาน

ฉ. เพลงกล่อมเด็ก

เพลงกล่อมเด็กมีทุกชาติทุกภาษา และน่าจะมีวิวัฒนาการมาจากการเล่านิทานหรือนิยายให้เด็กฟังก่อนนอน เพราะการเล่านิทานนั้นผู้เล่าย่อมต้องหาเรื่องต่าง ๆ มาเล่าเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ จึงได้มีการคิดเอาทำนองเพลงแทรกเข้าไปด้วย เพื่อความไพเราะและช่วยให้เด็กหลับง่ายขึ้น เร็วขึ้น

¹หริศ เรื่องฤทธิ์, ประชุมเหล่าเครื่องเล่นมหาชาติ..., หน้า ช.

ในแต่ละภาคของประเทศไทยเรียกเพลงกล่อมเด็กแตกต่างกันไป ภาคเหนือเรียก เพลงอ้อหรือเพลงอ้อดูก ภาคใต้เรียก เพลงร้องเรือ เพลงชาน้อง หรือชาน้อง เพลงน้องนอนและเพลงเป็ด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางเรียกเพลงกล่อมดูกหรือเพลงกล่อมเด็ก สำหรับเนื้อเรื่องของเพลงกล่อมเด็กมีหลายอย่าง เช่น บทพรรณนาเกี่ยวกับอารมณ์ ความรู้สึก ขรรษาชาติ ประเพณีและวัฒนธรรม ฯลฯ รวมทั้งเรื่องราวทางประวัติศาสตร์นิทานชาวบ้านและนิทานชาดก

เพลงกล่อมเด็กที่นำเนื้อเรื่องมาจากนิทานชาดกเรื่องกา ก็ มีอยู่ด้วยกันหลายบท ซึ่งแต่ละบทได้มาจากท้องถิ่นต่าง ๆ กันดังนี้

ภาคกลาง

เพลงกล่อมเด็กภาคกลางเท่าที่มีหลักฐานบันทึกไว้มีอยู่ด้วยกัน 2 ส่วน ซึ่งล้วนแล้วแต่มีเนื้อเรื่องตอนเดียวกัน คือ ตอนพบพญาคูขี้ลอดพานางกาที่สุวรรณภูมิ

ส่วนที่ 1

...มาข้าจะกล่าว
พระยาราชนิกษา
มาในกสิบ เมฉินทร์
ข้ามโขด เขาศิรินทร์
ใสสะอากกระแสนินธุ
บรรลดินวิมานไชย
ลงเห็นอาสน์แทนอำไพ
อยู่ในวิมานทอง
ที่แสนเศรษฐีหมอง
จึงพาพระน้องหนีมา...¹

ถึงเรื่องราวสุบรรณา
อุมกาทิบินดอยดมชมพูปี
บินหนักกวักละโยชน์
ชุมสระอินคา
ชยามนทีสีรินทร์
คอยวางองคองคณา
แนบสนิทพิสมัย
พระโฉมนางเห็นอแทน
เพราะรักนุชจนสุดปอง

¹ ยาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย...", หน้า 146-147.

สำนวนที่ 2

...โอละเห
 คุรุชราชโกนิ
 ชามพายเหวละทาน
 ชามศิรีสีขรินทร์
 เพชรินชมพนมแนว
 ชามนทีสีทันดร

ไม่รู้อะไรที
 อุมเจากากีบิน
 ชามวิมานเมืองอินทร์
 มัจฉินทร์สุโลทร
 หิ้งภูเขาแก้วและสิ่งขร
 เขาสุนครนิมพลี...¹

เนื้อเรื่องของเพลงกล่อมเด็กภาคกลางทั้ง 2 สำนวน จับความตอนพระยา
 คุรุชราชโกนิข้ามทิวเขาฉศบบริพัณฑ์ แล้วข้ามแม่น้ำ 7 สายที่รายรอบภูเขาเหล่านั้น
 แต่ละชั้น บินชมธรรมชาติตามทาง ผ่านป่าหิมพานต์ แล้วพานางเข้าสู่วิมานนิมพลี
 แต่สำนวนที่ 1 มีเนื้อความเพิ่มจากสำนวนที่ 2 ว่า ภูเขาคุรุชราชโกนิมาก จึง
 ลักพานางมาสมสู่ที่วิมานนิมพลี

ภาคตะวันออก

มีเพลงกล่อมเด็กเรื่องกากี 1 บท ดังนี้

เห...กากี
 ...ขึ้นกลืน...เออ...ที่จำได้...(เออ) เหมือน...เมื่อไปร่วมภิรมย์...
 เอย กะสมศรี...
 ...เออ...ยังสถาน...พิมาน...(เออ) นิมพลี...
 รับมายังชาว...ทรวงที่...เออ...มิเวนวาย...
 เออ...นิจาเอย...จากเธอ...เออ...
 มาเจ็ด...วัน...
 กลืน...สุดคน... (เออ)...รสุรีน...เออ...ก็เหือกหาย...
 เออ...หรือว่าใคร...แอบพานอง...เออ...ประคองกาย
 กลืน...เจ้าสาย...เออ...สวาทพรามา...เออ...อุรา...มา...เออ²

¹ ยาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย...", หน้า 147.

² ทศนีย์ ทานทวนิช และคนอื่น ๆ, การศึกษาและรวบรวมวรรณกรรมพื้นบ้านภาคตะวันออก (ระยะต้น) (ชลบุรี: โครงการวิจัยภาษาและวัฒนธรรมพื้นบ้านภาคตะวันออก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, 2522), หน้า 302.

เพลงกล่อมเด็กภาคตะวันออก จับความตอนคนธรรพ์ขับเพลงแสดงนัยถึงความรักความอาลัยที่มีต่อนางกาก็ ๗ วิมานฉิมพลี และจะเห็นได้ว่าเป็นการนำคำประพันธ์จากกาพย์คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มาเป็นบทร้องกล่อมเด็ก ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากาพย์คำกลอนส่วนนี้เป็นที่รู้จักและนิยมกันอย่างแพร่หลาย

ภาคใต้

เพลงกล่อมเด็กภาคใต้ที่เป็นเรื่องกาก็มีจำนวน 8 บทและเนื้อความแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ

- 1) เพลงกล่อมเด็กที่เอาเนื้อเรื่องมาแต่งเป็นเพลงทั้งบท
- 2) เพลงกล่อมเด็กที่เอาชื่อตัวละครมาแทรกในเนื้อความใหญ่

1) เพลงกล่อมเด็กที่เอาเนื้อเรื่องมาแต่งเป็นเพลงทั้งบท

เพลงกล่อมเด็กที่นำเนื้อเรื่องจากนิทานกาก็ มาแต่งเป็นเพลงทั้งบทนั้นมีด้วยกัน 7 บท ซึ่งล้วนแต่มีใจความคล้ายคลึงกันในทำนอง เสียคดี เย้ยหยันหญิงใจชั่วตามลักษณะของคนส่วนใหญ่ที่มีความรู้สึกต่อนางกาก็ แบ่งเป็น 2 กลุ่มคือ

กลุ่มที่ 1 มีด้วยกัน 5 บท ได้แก่

1. ...ฮา เอ้อ กาก็ เทอ
ครุฑพานองโถมงาม
พญาครุฑพานองไป
ไปไว้เกาะแก้วเมืองฉิมพลี	มานี่ผู้ขอถาม
ไปไว้เกาะแก้วเมืองฉิมพลี
ทำใหญ่เจามิ่งนางกาก็
ตัวที่ไม่มีโทษ เออ เทอ เลย... ¹
2. ...ฮา เห้อ กาก็เหอ
ครุฑพานางโถมงาม
พญาครุฑพานองไป
ไปไว้เกาะแก้วเมืองฉิมพลี	มานี่ผู้ขอถาม
ไปไว้เกาะแก้วเมืองฉิมพลี
ทำใหญ่เจามิ่งนางกาก็
ตัวที่ไม่มีโทษเลยหนา เอ้ เทอ... ²

¹ รัชช ปุณโณทก วรรณกรรมท้องถิ่น (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2521), หน้า 307.

² ข้อมูลจากสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

3. ...กาก็เหอ
เมื่อครูพุ้นหาเอานางงาม
ครูพญาเจ้าไปเหอ
พาไปไว้เกาะแก้วฉนวนารี
มานี่ผู้ขอถาม
ไปไว้เกาะแก้วฉนวนารี
ทำไห้ร เจ้ามิ่งนางกาก็
พินิจตามความจริง เหอ...¹
4. ...ฮา...เออ...กาก็เหอ
พระยาอภัยลักนางงาม
พระยาอภัยลักเจ้าไป
พาไปเกาะแก้วฉนวนารี
เข้ามาทางนี้ผู้ขอถาม
พาไปเกาะแก้วฉนวนารี
ไห้หะไร เจาบางเลากาก็
กาก็แมคนเดียว เหอ...²
5. ...กาก็เหอ
พระยาอภัยลักนางงาม
พระยาอภัยลักเจ้าไป
พาไปเกาะแก้วฉนวนารี
เข้ามาทางนี้ผู้ขอถาม
พาไปเกาะแก้วฉนวนารี
ทำไห้ร เจาบางเลากาก็
กาก็แมคนเดียว...³

กลุ่มที่ 2 มีเพียง 2 บท ได้แก่

1. ...กาก็เหอ
หน้าไหวหลังหลอก
ปักษาพามิ่งไป
หักคอกโมนี่
อึ้งคนนั้นมันสอกกลอก
หักคอกโมนี่
ทำไห้ร มิ่งมิ่งอีกาก็
หึ่งนี้เป็นคนกลอก...⁴
2. ...อีกาก็เหอ
หน้าไหวหลังหลอก
เลนชูทั้งสองฝ่าย
มานอกใจพระพี่
หึ่งนี้จะเป็นคนกลอก
มานอกใจพระพี่
ไมเกรงใจพี่ชายบ้างหรือกาก็
หึ่งคนนี้เป็นคนกลอก เออ...⁵

¹ ข้อมูลจากสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

² ข้อมูลเดียวกัน.

³ วันเนา ยูเคิน, เพลงชาनों (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2525), หน้า 59.

⁴ เขียวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกลอนเด็กของไทย...", หน้า 146.

⁵ ข้อมูลจากสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

เห็นได้ว่าเนื้อความในกลุ่มที่ 2 นอกจากจะบอกว่าพระสุทนต์พานางกาก็ไป
สมสู่ที่วังนางฉิมพดีแล้ว ยังแสดงให้เห็นนิสัยของนางกาก็ว่าเป็นหญิงที่ไม่ซื่อสัตย์

2) เพลงกล่อมเด็กที่เอาชื่อตัวละครมาแทรกในเนื้อความใหญ่

เพลงกล่อมเด็กที่เอาชื่อ กาก็ แทรกในเนื้อความใหญ่นั้น ข้อมูลที่ได้มีเพียง
บทเดียว เป็นการกล่าวคำทักทายผู้หญิงที่นอนซ้เขา เกียจคร้าน และมักง่าย ไม่มีข้อความ
ใดที่กล่าวถึงเรื่องราวของนางกาก็เลย เพียงแต่นำชื่อมากล่าวไว้เท่านั้น ดังนี้

...กาก็เหอ

ให้ชายสักลอคดอกแหวนเอา

แต่เงินกับทอง

กาก็ซ้เขานอนมักง่าย

อ้อหญิงคนนั้นคนซ้เขา

กาก็ซ้เขานางมักง่าย

เพื่อนยังเอาได้

ให้ชายมันลองเล่น (เหอ)...¹

2. รูปแบบที่เป็นภาพ

ในการศึกษาเรื่องกาก็ที่แต่งด้วยภาพนั้น ผู้วิจัยได้แบ่งตามลักษณะคำ
ประพันธ์เป็น 2 ประเภท ดังนี้

ก. ภาพย่เหเรือ

ข. บทเหกล่อมพระบรรทม

ก. ภาพย่เหเรือ

ภาพย่เหเรือเรื่องกาก็แบ่งได้เป็น 2 ส่วน ดังนี้

1) ส่วนที่ 1 แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือ

ก) ฉบับตัวเขียน ภาพย่เหเรือโคลงฉบับตัวเขียนส่วนที่ 1 มี

จำนวนทั้งสิ้น 12 เล่มสมุดไทย²

¹ ข้อมูลจากสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

² ทุกรายละเอียดในภาคผนวก ข.

ข) ฉบับตีพิมพ์ ได้แก่

1. ภาพยนตร์เทวาก็ เลขที่ 12 ชนิดกระดาษฝรั่ง เส้นพิมพ์ติด อยู่ในหมวกภาพยนตร์โคลง คู่ 114 มัดที่ 77/1 เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ
2. บทเห่เรื่องกาگی ซึ่งนายธนิต อยู่โพธิ์ นายยิ้ม บัณฑิตทางกูร และนายหริศ เรืองฤทธิ์ ได้ช่วยกันชำระและตรวจสอบกับฉบับสมุดไทยที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ แล้วจัดพิมพ์เป็นเล่มเผยแพร่ร่วมกับบทพระราชนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (กุ่ม)

ผู้แต่ง

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (กุ่ม)

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (กุ่ม) ทรงนิพนธ์เรื่องนี้เพื่อใช้เป็นบทเห่เฉพาะเวลา ทรงเรือประพาสตามลำน้ำพระองค์เอง¹

รูปแบบการแต่ง

ใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์เห่เรือ ขึ้นต้นด้วยโคลง 4 สุภาพ 1 บท แล้วตามด้วยกาพย์ยานีไม่จำกัดบทจนจบใจความที่ต้องการกล่าว แต่ความในกาพย์ยานี บทแรกจะมีความซ้ำกับโคลง

เนื้อเรื่อง

กาพย์เห่เรื่องกาگیส่วนวันที่ 1 มีเนื้อเรื่องแบ่งได้เป็น 3 ตอนคือ

ตอนที่ 1. พญาครุฑแสดงอำนาจภาพทางปีกบังแสงอาทิตย์ให้เกิดความมืดมิด แล้วเหาะเข้าปราสาทนางกาگی เกี่ยวพาราสีพร้อมกับชวนนางไปยังวิมานนิมพิล

¹ สดลดา กิริเจริญ, โคลงกำสรวล ดิลกยวนพ่าย สมุทรโฆษคำฉันท์ ภาพยนตร์เห่เรือของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521), หน้า 238.

ตอนที่ 2 นางกาก็กล่าวตอบพญาครุฑซึ่งแสดงความยินยอมพร้อมใจไป
กับพญาครุฑ

ตอนที่ 3 พญาครุฑพานางกาก็ไปสมสู่ที่วิมานนิมพลี

2) ส่วนที่ 2 ได้แก่ภาพยี่เห่เรื่องกาก็ ในหมูกลอนอ่าน เลขที่ 20/2
ตู้ 115 ชั้น 5/5 มัคที่ 2 พระรวรงค์เชอ พระองค์เจ้านายวิศมี ประทานหอสมุด
แห่งชาติ เมื่อ ร.ศ. 126

เนื้อเรื่อง

ภาพยี่เห่เรื่องส่วนที่ 2 นี้มีเนื้อเรื่องตั้งแต่พญาครุฑแสดงอำนาจกางปีก
บังแสงอาทิตย์ให้เกิดความมืด ลอบเข้าปราสาทนางกาก็และเกี่ยวพาราสี จนนางคล้อย
ตามแล้วอุ้มนางเหาะไปสมสู่ที่วิมานนิมพลีอย่างมีความสุข หลังจากนั้นพญาครุฑพานางกาก็
เหาะชมป่าหิมพานต์

ผู้วิจัยพบว่าเนื้อเรื่องตอนต้นตั้งแต่พญาครุฑแปลงกายเป็นมาณพมาเล่นสกากับ
พระเจ้าพรหมทัต จนถึงพญาครุฑลักพานางกาก็ไปสมสู่ที่วิมานนิมพลี เป็นส่วนเดียว
กับภาพยี่เห่เรื่องส่วนที่ 1 เข้าใจว่าเป็นการ คัดลอกจากส่วนที่ 1 แล้วผู้คัดลอก
ได้แต่งเนื้อเรื่องต่อไปอีก โดยการพรรณนาถึงความสุขของพญาครุฑกับนางกาก็ ซึ่ง
คล้ายกับกาก็คำกลอน ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และจบเรื่องด้วยบทพรรณนา
ชมป่าหิมพานต์

ผู้แต่ง

ไม่ปรากฏนามผู้แต่งคำประพันธ์ต่อจากภาพยี่เห่เรื่องส่วนที่ 1

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

สันนิษฐานว่าผู้คัดลอกได้แต่งเนื้อความเพิ่มเติมเข้าไป เพื่อแสดงความ
สามารถในการประพันธ์

รูปแบบการแบ่ง

เมื่อเรื่อง วนวิเชียร เจริญจากภายใต้งานเรื่องกาพย์คำขวัญที่ ๓ นั้น ก็แบ่งด้วย
กาพย์เห่เรือเช่นเดียวกัน

๑. บทเห่กล่อมพระบรรทม

บทเห่กล่อมพระบรรทมหรือเห่ชาลูกหลวง ใช้สำหรับกล่อมพระโอรสและ
พระธิดาขณะที่ทรงพระเยาว์ เข้าใจว่าเกิดทั้งบทกล่อมเด็กของชนชั้นสามัญ และคง
อาศัยการท่องจำต่อ ๆ กันมาโดยไม่มีกรบันทึกรวบรวมไว้¹ เมื่อสมเด็จพระ
คำรงราชานุภาพ เป็นนายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร ทรงรวบรวมบทกล่อมสำหรับ
เห่กล่อมพระเจ้าลูกเธอที่ยังทรงพระเยาว์ขึ้น และให้จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2459²
ต่อมาพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏปิยมหาราชปติวงศ์ โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์
บทเห่กล่อมพระบรรทมเมื่อ พ.ศ. 2469 โดยรวบรวมบทเห่ที่ได้มาอีก คือ บทเห่เรื่อง
อิเหนา โศภนุคร และอนิรุทธิ์ พิมพ์ไว้ในคราวเดียวกัน³ และหลังจากนั้นก็มีการพิมพ์
บทเห่กล่อมพระบรรทมออกเผยแพร่หลายครั้ง

บทเห่กล่อมพระบรรทม แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มดังนี้

1) ฉบับตัวเขียน ได้แก่บทเห่กล่อมเรื่องกาพย์คำขวัญก่อนครุฑมุกกาพย์ชมพวี
เลขที่ 14 ๓ 114 ชั้น 2/1 มัดที่ 78 หอสมุดแห่งชาติซื้อเมื่อ 20/5/126

¹ เขียวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย...", หน้า 46.

² สมเด็จพระคำรงราชานุภาพ, "วิจารณ์เห่ชาลูกหลวง"
วารสารสมาคมศิษย์ไทยแห่งประเทศไทย เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ศรี,
2485), หน้า ๐.

³ ประชุมตำนานเล่ม 1 เห่กล่อมพระบรรทม (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ-
พิทยบรรณานุกร, 2469), หน้า ค-๕.

2) ฉบับตัวพิมพ์ ได้แยกบทเห่กล่อมพระบรรทมเรื่องกาگی ที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ เช่นเดียวกับบทเห่กล่อมพระบรรทมเรื่องอื่น ๆ ที่ใช้ในการท้าววิจัยนี้เป็นบทเห่กล่อมพระบรรทมที่พิมพ์ในหนังสือ ชีวิตและงานของสุนทรภู่

ผู้แต่ง

สุนทรภู่

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

...โอกาสที่สุนทรภู่จะแต่งมีอยู่ 3 คราว คือ แต่งสำหรับหม่อมเจ้าในพระองค์เจ้าลักขณานุคุณคราวหนึ่ง หรือสำหรับกล่อมลูกเรือในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งเป็นกรมอยู่ในรัชกาลที่ 3 คราวหนึ่ง หรือมีฉะนั้นก็แต่งถวายสำหรับกล่อมพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...¹

รูปแบบการแต่ง

แต่งด้วยกาพย์ยานี 11 ขึ้นต้นบทคล้ายบทดอกสร้อย คือในวรรคแรกของบทมีคำว่า เอย และจบด้วยคำว่า เอย

เนื้อเรื่อง

บทเห่กล่อมพระบรรทมจับความเฉพาะตอนเพชฌาครุฑ อัม นางกาگیชมภูมิประเทศในป่าหิมพานต์ บริเวณเขาพระสุเมรุ แล้วกลับไปวิมาน

3. รูปแบบที่เป็นคำฉันท์

เรื่องกาگیที่ปรากฏในรูปแบบคำฉันท์ แบ่งเป็น 2 กลุ่มคือ

ก. ฉบับตัวเขียน มีจำนวนทั้งสิ้น 24 เล่มสมุดไทย²

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, ชีวิตและงานสุนทรภู่ พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณคดี, 2516), หน้า 49-50.

² ทุกรายละเอียดในภาคผนวก ข.

ข. ฉบับตัวพิมพ์ ฉบับที่ใช้ทำวิจัยนี้เป็นกาถาคำฉันท์ที่พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพ ร่องเสวกโท ขุนพิศาลหิรัญกิจ ที่วัดจักรวรรดิราชาวาส ณ วันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2477

ผู้แต่ง

ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

กวีไม่ได้แสดงจุดมุ่งหมายในการแต่ง แต่บอกจุดมุ่งหมายและที่มาของเรื่องว่าเป็นชาคกที่พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพญานกขุนาล ได้แสดงแก่พญานกปทุมมา เพื่อให้เห็นความเลวของสตรี โดยยกเรื่องนางกาถามาเป็นตัวอย่าง

รูปแบบการแต่ง

กาถาคำฉันท์ใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์และฉันท์ ซึ่งได้แก่ กาพย์ 11 (ยานี) กาพย์ 16 ฉบับ กาพย์ 28 (สุรางคนางค์) ฉันท์ 14, 15 และ 21 ตามลำดับ

ในกาถาคำฉันท์จะไม่ระบุชื่อคำฉันท์ที่ใช้ แต่จะบอกเพียงตัวเลขเพื่อแสดงให้รู้ว่าควรจะเป็นกาพย์หรือฉันท์ ทั้งนี้เพราะฉันท์ที่ใช้แต่กาถาคำฉันท์ ไม่ได้มีบังคับครุ-ลหุ หากยึดถือจำนวนคำ (หมายถึงพยางค์) ว่า ถ้าเป็นฉันท์ 14 จะต้องมี 14 คำ หรือฉันท์ 21 ต้องมี 21 คำเป็นต้น แต่ในบางครั้งจำนวนคำก็ไม่ได้ตรงกับตัวเลขหน้าบท

เนื้อเรื่อง

กาถาคำฉันท์มีเนื้อเรื่องตั้งแต่พญาครุฑแปลงกายมาเล่นสากกับพระเจ้าพรหมทัต แล้วลอบลักพานางกาถิมหนีไปสมสู่ ณ วิมานฉิมพลี จนถึงพญาครุฑนำนางกาถิมาส่งคืนพระเจ้าพรหมทัตให้ประชุมพราหมณ์พฤชาเสนาอำมาตย์ ปรีक्षाโทษนางกาถิมแล้วรับสั่งให้ขับนางไปจากพระนคร

ผู้วิจัยพบว่ากาถาคำฉันท์ฉบับตัวเขียนมีฉบับซ้ำมากเช่นนั้น คงเนื่องมาจากการคัดลอกซึ่งในการคัดลอกนั้นขึ้นอยู่กับว่าผู้คัดลอกจะเริ่มตั้งแต่ตอนใด ดังนั้นเนื้อเรื่องในกาถาคำฉันท์ฉบับตัวเขียนแต่ละเล่ม จึงมีเนื้อเรื่องไม่เท่ากัน บางเล่มเริ่มตั้งแต่ต้นเรื่อง

และบางเล่มเริ่มตอนกลางหรือตอนปลายของเรื่อง แต่เมื่อนำฉบับตัวเขียนทั้งหมดมา
 เทียบกัน ผู้วิจัยพบว่ากาถาคำฉันท์เลขที่ 60 และกาถาคำฉันท์เลขที่ 70 มีเนื้อเรื่อง
 คัดลอกกัน ทั้งนี้เพราะข้อความตอนท้ายของกาถาคำฉันท์เลขที่ 60 เป็นข้อความเดียวกับ
 ข้อความตอนต้นของกาถาคำฉันท์เลขที่ 70

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงถือเอากาถาคำฉันท์เลขที่ 60 และ 70 เป็นสำนวนคำฉันท์
 ในการเปรียบเทียบกับเรื่องกาถาที่ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ

4. รูปแบบที่เป็นกลอนสวด

เรื่องกาถาที่เป็นกลอนสวดยังไม่มีการพิมพ์เป็นเล่ม ค้นฉบับในหอสมุดแห่งชาติ
 เป็นฉบับตัวเขียน ซึ่งรวมอยู่ในหมวกกาพย์ (กลอนสวด) จำนวน 3 เล่มสมุดไทย คือ
 กลอนสวดเลขที่ 1 และ 2 ชื่อกาถาเล่ม 1 อยู่ตู้ 115 ชั้น 5/3 มัคที่ 1 เป็นสมบัติเดิม
 ของหอสมุดแห่งชาติ และกลอนสวดเลขที่ 3 ชื่อกาถาเล่ม 3 (ชำรุด) อยู่ตู้ 115
 ชั้น 5/3 มัคที่ 1 คณะหญิงประทุมราชวินิจฉัย มอบให้หอสมุดแห่งชาติเมื่อ 23 เมษายน
 2511

ผู้แต่ง

ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

เพื่อใช้เป็นบทสวด

รูปแบบการแต่ง

กลอนสวด เรื่องกาถาแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์และฉันท์อย่างเดียวกับ
 กาถาคำฉันท์

เนื้อเรื่อง

กาถากลอนสวดมีเนื้อเรื่องตั้งแต่พญาครุฑแปลงกายมาเล่นสกากับพระเจ้า
 พรหมทัต จนถึงพญาครุฑนางมาสงคืน พระเจ้าพรหมทัตสั่งให้ประชุมพราหมณ์พฤชา
 เสนาอำมาตย์ปรึกษาโพนางกาถิ แล้วขับนางไปจากเมือง

การควบคุมนี้ก็คือการอ่านหนังสือของชาวบ้านเพื่อความสนุกสนาน
เกิดเพลิน แต่ต่างจากการอ่านหนังสือธรรมศาสตร์ที่ว่า ต้องควรเป็นทำนองหรือที่
เรียกว่าอ่านทำนองเสนาะ เมื่อศึกษาเนื้อเรื่องของกาพย์กลอนชาวพบว่า มีจำนวน
เกี่ยวข้องกับกาพย์คำฉันท์ แต่มีข้อความบางแห่งที่บรรยายหรือพรรณนาต่างกัน อย่างไรก็ตาม
ยังคงมีเนื้อความเดิมไม่เปลี่ยนแปลง ดังตัวอย่าง

กาพย์คำฉันท์

คนขรรค์เข้าชวนจิตร ปะอบขนิษฐกัลยาณี เรียมฤจาจะให้มี
อารมณ์ชานคานฤดี กายอิงอรกระษัตริ์ สองวารถิตถตระกูลศรี
ถนอมเนนาแนบอินทรีย์ อรุณแม่ในอุรา เขายวนยิ่งยวนสวาสดี
สองสมพาสเปรมปรีดา กรเกี่ยวกรรฐา เนนแนบกันผันพิศตรชม
สองเสนหฺลอบลวงวณ ขึ้นเขยชวนสรวนสองสม สองสนิทินทรามย์
ชมยัวเขาเคลาคลิ่งสมุร นานาแนบปรางษรี นาก็แนบนาก็อร
ประทุมตุมงามองอน ซอนรองรับทับทรวงทรง ชงคาเกี่ยวชงคน้อง
กรตระกูลสองแนบองค์ ธรรมชาติปรีดาปลง จงเสนทางพลางชมเชย
วายุพิศไบกุบายู ผอຍผันไปรบปรายรำเพย ชานเชนเขนเสมยุ
เชยเคลาเคลนเลนควงมาลย เกรงครีนคสันประนัง พองพิศพิงดังพุ่มธาร
ระลอกกระฉอกฉาน คาลบันเทืองเริงูรีนใจ เสจรุสองเสพสุ้งวาส
เนาในอาสนอันเรื่องไร แสนสนิตคตของใน ใจยัวเขาเคลาบรรทม

กาพย์กลอนสวด

คนขรรค์กล่าวขุบล ทิศนาคลแห่งกานคา ประพศิเพื่ออัญญา มโนนาฏคานรดี
อุมองคอิงแอบถนิต สองวารถิตถประคองษรี ถนอมแนบอินทรีย์ อรุณแม่ในอุรา
ยรรยงยวนสวาท สองสมพาศภิรมยา กรเกี่ยวดังลัดดา รังรอบรัศพฤกษพิศาส
จุมพิศพิศทรวรรณา กถัวกลินคนธลุดาญ แสนสุขสัมผัสปาน คืออมฤตโสจรจสรง
สองเสพแลสมพาส เนวในอาสนอันอุลง เบิกบานคือมูะบง กษมาศ
โกษุมภุมรา สองรวมฤดีพรอม มโนมโนในกามา กมลจิตรเปรมปรีดา
ควยรศรักันแรกเริ่มสม

การที่กาพย์กลอนสวดและกาพย์คำฉันท์มีเนื้อเรื่องเป็นสำนวนเดียวกัน อาจ
เป็นว่ามีคนนำกาพย์คำฉันท์มาอ่านให้ชาวบ้านฟังกัน แต่ก็ได้มีการ เปลี่ยนแปลงข้อความ
บ้างเพื่อให้เหมาะสมกับลักษณะกลอนสวด

5. รูปแบบที่เป็นลิลิต

เรื่องกาพย์ที่เป็นลิลิตยังมีจารึกเป็นเล่ม มีเพียงต้นฉบับตัวเขียนจำนวน ๑ เล่มสมุดไทย ได้แก่ ลิลิตกาพย์ เลขที่ 16 ตู้ 114 ชั้น 5/2 มัคที่ 2 เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

ผู้แต่ง

ลิลิตกาพย์มีผู้แต่ง 2 คนคือ ขุนวิสุทธมานาน และขุนเมธมึนพด เริ่มแต่งในวันขึ้น 2 ค่ำ เดือน 7 ปีชวด พ.ศ. 2368 และแต่งเสร็จในวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 7 ปีเดียวกัน รวมระยะเวลาที่ใช้แต่ง 6 วัน

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

ผู้แต่งได้แสดงจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อให้เรื่องกาพย์เป็นที่รู้จักและได้รับความนิยมแพร่หลายตลอดไป ดังคำประพันธ์ว่า

...จบุบหน้บาทเมือง
โคลงรายรศกภาพการ
กาพย์กอบบั้นหาร
กลนเค็จผดุงเอื้อ

เบาราน
กอเกื้อ
หารใหม่ นะพอ
ออกไว้วิชา...

รูปแบบการแต่ง

เรื่องกาพย์สำนวนนี้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทลิลิต ประกอบด้วยรายสุภาพ และโคลงสุภาพ นำมาแต่งเข้าสัมผัสติดต่อกันเป็นเรื่องเดียวกัน และมีพิเศษคือกาพย์โคลงคั่นวิวิธมาลีในการแต่งด้วย โดยใช้ในบทไหว้ครู

คำประพันธ์ประเภทโคลงสุภาพที่ใช้ได้แก่ โคลงสอง โคลงสาม โคลงสี่ โคลงตรีพิชพรรณ และโคลงจัตวาหัตถี ในการแต่งบางครั้งก็ไม่ได้เคร่งครัดในเรื่องสัมผัสกณฑ์ ที่กล่าวเช่นนี้เพราะในวรรคหน้าบาทที่ 4 ของบทไหว้ครูซึ่งแต่งด้วยโคลงคั่นวิวิธมาลี ไม่ได้ใช้คำใหญ่ ตัวอย่าง

ลิลิตกาพย์, เลขที่ 16 ตู้ 114 ชั้น 5/2 มัคที่ 2.

สุร เพชฌุสมโภชแนว
 อนุความสูงวารจักร
 เมื่อมารุประยา
 แล็จแขนรัตนชา

ภูวดู ไทรแะ
 แฉกฟ้า
 ยงหยอน
 แฉกเสียน¹

นอกจากนี้ในโคลงสี่สุภาพบางบท ในวรรณน่ายาทสุดท้าย กลับใช้คำโทคู่
 ซึ่งผู้วิจัยพบว่ามิถึง 20 บท แสดงว่ากวีมิได้ใช้ความเผอเรอหรือไม่ตั้งใจ ตัวอย่าง

สมชายศทาวหนึ่ง
 พรหมพิศนามเสนาะผยอง
 พาราณสีสอง
 เรื่องเทศภาเจ้าหลา

เนาครอง
 ทยาคฟ้า
 เสมอไม มีโดย
 เลิศแลว ภาบุญ²

เนื้อเรื่อง

ลิลิตกาก็ดำเนินเรื่องเหมือนกาก็กลอนอ่านส่วนวันที่ 1 เริ่มตั้งแต่พญาครุฑ
 แปลงกายมาเล่นสกา จนถึงพระเจ้าพรหมพิศตั้งให้เอาตัวนางกาก็ไปลอยแพ

เรื่องกาก็มีที่มาจากนิยายชาดก ในชุดทกนิยาย พระสุทนต์คปิฎก ใน
 พระไตรปิฎก เมื่อกวีไทยนำเรื่องราวมารจนาขึ้นใหม่ปรากฏว่าเป็นวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมากเรื่องหนึ่ง เพราะมีทั้งรูปแบบร้อยแก้วและร้อยกรอง แหล่งที่
 พบวรรณกรรมเรื่องกาก็มากที่สุดคือภาคกลาง ได้แก่กลอนอ่าน 4 ส่วนวน กลอนบท
 ละคร 3 ส่วนวน ซาตก 3 ส่วนวน กาพย์เห่เรือ 2 ส่วนวน เพลงกล่อมเด็ก
 2 ส่วนวน กลอนสักวา บทมโหรี แหกเครื่องเล่นมหาชาติ บทเห่กล่อมพระบรรทม
 คำฉันท์ กลอนสวด และลิลิต อย่างละ 1 ส่วนวน ภาคที่พบรองลงไปได้แก่ภาคใต้
 ซึ่งมีกลอนอ่าน 1 ส่วนวน และบทกล่อมเด็ก 8 บท ภาคตะวันออกมีเพียงเพลง
 กล่อมเด็กบทเดียว สำหรับภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือแม้จะไม่ปรากฏว่า
 มีวรรณกรรมเรื่องกาก็ก็ตาม ชื่อกาก็ยังเป็นที่ยึดกันโดยทั่วไป

¹ลิลิตกาก็, เลขที่ 16 คู่ 114 ชั้น 5/2 มัคที่ 2.

²เรื่องเดียวกัน.

นอกจากวรรณกรรมเรื่องกาพย์สำนวนต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ยังพบว่า มีเรื่องกาพย์แทรกในวรรณกรรมอื่น ๆ เช่น ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ มีการนำเรื่องกาพย์มาแต่งเป็นโคลงกลอนด้วยอย่างชื่อ โคลงฉันโลงสิลิต ดังนี้

กาพย์แนงน้อยนาถ
สุรางค์จุมภักดิ์ริยสิน
อุอมเสนาหฺเลนนะแม
ควนเตาตามครุฑา¹

เนื้อหอมปลาด เลิศนาง
ประดั้นใจบ เจียมถนอม
ระวีแรนคณิน

หรือในวรรณคดีเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ก็ปรากฏว่ามีเรื่องกาพย์แทรกเช่นกัน ว่า

"มันพอกันกับ เรื่องนางกาพย์
พี่เหมือนคนธรรพ์สรรจำเพาะ

เจ้าขี้ขุนช้างพานางเหาะ
อายนอเดาะเลยเจ้าจะคืนวัง"²

ในปัจจุบันพบว่า มีการนำวรรณกรรมเรื่องกาพย์มาเผยแพร่อีกหลายทาง เป็นต้นว่า พร ภิรมย์ นำบทศีลจารีย์ระหว่างพญาครุฑและนางกาพย์มาแต่งเป็นบทเพลงลูกทุ่ง ชื่อ แผลฉิมพลีตอนที่ 1 และ 2 วิโรจน์ ศรีสุโร นำเรื่องกาพย์มาแต่งใหม่ด้วยคำประพันธ์ประเภทกลอนสุภาพ และโคลงสี่สุภาพ ใช้ชื่อว่า ด่าน่าหิมพานต์ จับความเฉพาะตอนพญาครุฑลักพานางกาพย์มาสมสู่ที่วิมานฉิมพลี คนธรรพ์แอบติดตามมาถึงและไต่สมสู่กับนางด้วย ส.พลายน้อย นำเรื่องกาพย์ตำนานเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และสำนวนนายโชติ มณีรัตน์ มาเรียบเรียงใหม่เป็นนิทานร้อยแก้ว และนายคำรา ณ เมืองใต้ ได้แต่งกาพย์คำกลอนขึ้นใหม่โดยนำเนื้อเรื่องมาจากกาพย์คำกลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นอกจากนี้ยังมีผู้สร้างภาพยนตร์นำเรื่องกาพย์ไปเผยแพร่ในรูปแบบของภาพยนตร์อีกด้วย

¹ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (ระชนคร: สำนักพิมพ์พานฟ้าวิทยา, 2510), หน้า 598.

² ขุนช้าง-ขุนแผน, พิมพ์ครั้งที่ 14 (ระชนคร: สำนักพิมพ์คือปาวรรณาคาร, 2513), หน้า 388.